

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

επιστήμες

Σειρά Μελέτες για το φύλο

Φεμινιστική
Πολιτική
Θεωρία | Valerie Bryson

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετάφραση: Ελεάννα Πανάγου



ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

επιστήμες

Η φεμινιστική θεωρία στον 21ο αιώνα

Σήμερα είναι ευρέως γνωστό ότι ο φεμινισμός βρίσκεται σε κρίση ή παρακμή, και οι βεβαιότητες, ο ενθουσιασμός και ο πολιτικός ακτιβισμός των πρώτων χρόνων αντικαταστάθηκαν από την αδιαφορία, τις εσωτερικές διαμάχες και την υποχώρηση. Όχι μόνο μπορεί να φαίνεται ένα παρωχημένο και άσχετο θέμα τώρα πια που τα δικαιώματα για τα οποία έπρεπε να αγωνιστούν οι προηγούμενες γενιές θεωρούνται δεδομένα στις δυτικές κοινωνίες, αλλά και οι βασικές αντιλήψεις του αμφισβητήθηκαν από τη μετανεωτερική σκέψη, και η πνευματική του ενέργεια ενίοτε φαίνεται να διοχετεύτηκε στην ανάπτυξη όλο και πιο απροσπέλαστων θεωριών, που κάθε άλλο παρά απαντούν στα καθημερινά ενδιαφέροντα των «συνηθισμένων γυναικών».

Ωστόσο, η ιδέα ότι ο φεμινισμός είναι ένα άσχετο και απαρχαιωμένο θέμα μπορεί πολύ εύκολα να αντικρουστεί. Η μεγάλη πλειονότητα των γυναικών ανά τον κόσμο δεν ζουν στη Δύση, και πολλές γυναίκες στερούνται βασικά δικαιώματα και νομική προστασία: οι παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις, οι εθνοτικές συγκρούσεις και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός τα τελευταία χρόνια επιδείνωσαν την κατάσταση πολλών γυναικών. Στη Δύση, σαφώς υπήρξαν τεράστια πρακτικά κέρδη για πολλές γυναίκες: σήμερα, οι περισσότερες έχουν κάποιο βαθμό ανεξαρτησίας και πληθώρα επιλογών που καλά καλά δεν περνούσαν καν από το νου των γιαγιάδων τους, και μάλιστα μια μειοψηφία βρέθηκε σε θέσεις της ελίτ. Ακόμα κι εδώ, ωστόσο, αυτά τα κέρδη δεν τα απολαμβάνουν εξίσου όλες οι ομάδες γυναικών και εξακολουθούν να υπάρχουν μείζονες ανισότητες. Σε γενικές γραμμές, είναι αξιοπρόσεκτο ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να υποεκπροσωπούνται στις πολιτικές ελίτ και στα νομοθετικά σώματα: εργάζονται πολύ περισσότερες ώρες από τους άνδρες (ειδικότερα μέσα στο σπίτι), αλλά εισπράττουν πολύ μικρότερη οικονομική ανταμοιβή και κατά πάσα πιθανότητα ζουν μέσα στη φτώχεια: οι

σεξουαλικές και αναπαραγωγικές επιλογές τους ακόμη είναι περιορισμένες: αλλά και η ζωή πολλών γυναικών τίθεται υπό περιορισμό ή καταστρέφεται από το φόβο ή την πραγματικότητα της ανδρικής βίας¹³. Σ' αυτό πλαίσιο, η ιδέα ότι ζούμε σε μια μεταφεμινιστική εποχή είναι ανακόλουθη, και ο φεμινισμός αντιμετωπίζει επείγοντα πρακτικά καθήκοντα. Μολονότι δεν υπάρχει πια το μαζικό γυναικείο κίνημα, οι φεμινιστικές δραστηριότητες συνεχίζονται σε όλα τα επίπεδα, από το τοπικό ως το παγκόσμιο, στις ομάδες αυτοβοήθειας, τους κατά τόπους οργανισμούς, τις ομάδες πίεσης, τα συνδικάτα και τους επίσημους πολιτικούς θεσμούς¹⁴.

Είναι δε λιγότερο αισθητό το ότι ζούμε σ' έναν κόσμο όπου οι άνδρες έθεσαν τα πρότυπα του «φυσιολογικού», έτσι ώστε οι προτεραιότητες των γυναικών, οι σκοπιές και οι πρακτικές τους περιθωριοποιούνται ως «διαφορετικές» και κατώτερες, κάτι που πρέπει να αντικρουστεί αν οι γυναίκες πρόκειται να είναι ίσες ως πολίτες, εργαζόμενες ή διανοούμενες. Οι κοινωνίες, κατά κύριο λόγο, είναι δομημένες γύρω από μια διχοτομική αντίληψη των κοινωνικών φύλων που μας επιβάλλει την «πρέπουσα» ταυτότητα, τον «πρέποντα» ρόλο και την «πρέπουσα» συμπεριφορά, παρότι η φύση αυτών των ταυτοτήτων, των ρόλων και των συμπεριφορών ποικίλλει μέσα και ανάμεσα στα έθνη. Εφόσον οι φεμινίστριες θα κατανοήσουν πλήρως και θα κατανικήσουν τις πρακτικές ανισότητες και τις διαφορετικές μορφές καταπίεσης, θα πρέπει και να αμφισβητήσουν τη «φυσιολογικότητα» των προτύπων που διαμορφώθηκαν από τον άνδρα και να επιστημάνουν τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται το κοινωνικό φύλο. Αυτά είναι σύνθετα καθήκοντα, που ενέπνευσαν ένα ευρύ φάσμα νέων θεωρητικών προσεγγίσεων. Κάποιες πιθανές οδοί διερεύνησης αποδείχτηκαν άγονα αδιέξοδα, και κάποιες άλλες παρήγαγαν θεωρίες που μοιάζουν σχεδόν εσκεμμένα σκοτεινές. Στην καλύτερη περίπτωση, ωστόσο, οι νέες προσεγγίσεις μάς προτείνουν

¹³ Για μια παγκόσμια επισκόπηση της κατάστασης των γυναικών, βλ. Ηνωμένα Έθνη, 2002.

¹⁴ Για μια εικόνα των φεμινιστικών δραστηριοτήτων ανά τον κόσμο, βλ. Ali κ.ά. (επιμ.), 2000. Επίσης, μια γρήγορη αναζήτηση στο διαδίκτυο μας βοηθάει να σχηματίσουμε μια εικόνα για την εμβέλεια και τη δυναμική που έχουν οι πανταχού παρούσες φεμινιστικές δραστηριότητες σήμερα.

ενδιαφέροντες νέους τρόπους για να δούμε τον κόσμο και να αναπτύξουμε πολιτικές έννοιες που δεν περιορίζονται πλέον από τη μεροληψία και τις αδυναμίες της κυρίαρχης ανδρικής σκέψης.

Στις δυτικές κοινωνίες, ηγεμονική ανδρική θεωρία είναι και η φιλελεύθερη δημοκρατική θεωρία. Τα δικαιώματα και οι ευκαιρίες που υπόσχεται είναι σημαντικά, και δεν θα πρέπει να υποτιμάμε τη σπουδαιότητα των προγενέστερων φεμινιστικών αγώνων για την επίτευξή τους. Ωστόσο, με πολλούς τρόπους είναι επίσης περιορισμένα και, όπως είδαμε παραπάνω στο Κεφάλαιο 9, οι αξιώσεις για ίσα δικαιώματα μέσα σ' ένα φιλελεύθερο πλαίσιο δημιούργησαν πολλά πρακτικά προβλήματα. Αυτά τα προβλήματα έχουν σχέση με τις υποκείμενες αντιλήψεις του φιλελευθερισμού, που λησμονούν την ανθρώπινη αλληλεξάρτηση και τις ευθύνες για τη μέριμνα, και μάλιστα περιορίζουν τεχνητά τόσο τους όρους με τους οποίους σκεφτόμαστε όσο και τις αλλαγές που προσφέρονται στις γυναίκες. Αυτό σημαίνει ότι, παρά τη φαινομενική ουδετερότητα προς το φύλο, η φιλελεύθερη προσέγγιση δεν μπορεί να εκφράσει πλήρως τα βιώματα και τις ανάγκες των γυναικών, και ότι οι φεμινίστριες που αρχίζουν με τις φιλελεύθερες αντιλήψεις του «κοινού νου» συχνά προχωρούν προς μια πιο ριζοσπαστική θέση.

Σήμερα, ένας όλο και μεγαλύτερος αριθμός φεμινιστριών ακτιβιστριών θεωρούν ότι μια ουσιαστική ισότητα πρέπει να αλλάξει τους όρους με τους οποίους παρέχεται η ισότητα (έτσι ώστε, για παράδειγμα, οι ίσες ευκαιρίες στον εργασιακό χώρο θα πρέπει να αρχίζουν από την προϋπόθεση ότι οι «φυσιολογικοί» εργαζόμενοι έχουν ευθύνες για τη μέριμνα και δεν είναι αναγκαστικά διαθέσιμοι πενήντα ώρες την εβδομάδα). Αυτές οι πολιτικές σκοπιές υποστηρίζονται από τις θεωρητικές εξελίξεις, καθώς κάποιοι συγγραφείς τελευταία προχώρησαν πέρα από την έκθεση των αδυναμιών των παλιών εννοιών προς την αναδόμησή τους σε πολύ διαφορετικά θεμέλια. Ιδιαίτερα σημαντικό έργο έχει επιτελεστεί όσον αφορά την ιδιότητα του πολίτη, τη δικαιοσύνη, την υποχρέωση, και τη δικαιοδοσία (βλ. ειδικότερα Lister, 1997· Gilligan, 1982· Hirschmann, 1992· Jones, 1993· και τη συλλογή κειμένων που επιμελήθηκαν οι Hirschmann και Di Stefano, 1996). Μολονότι οι εξελίξεις αυτές δεν συνιστούν μια κοινή προσέγγιση, γενικά μοιράζονται το αίσθημα ότι οι δεσμοί και η αλληλεξάρτηση έχουν κεντρική θέση στην ανθρώπινη φύση μας, και ότι πρέπει να αποτελέσουν σημείο αφετηρίας για την

πολιτική θεωρία. Ως τέτοιες, αντλούν από τις προγενέστερες ριζοσπαστικές φεμινιστικές διεκδικήσεις για την αξία των γυναικείων γνωρισμάτων και βιωμάτων, ειδικότερα όσον αφορά τους ρόλους τους στην τεκνοποιία και τη μέριμνα. Ταυτόχρονα, ωστόσο, τείνουν να αποφεύγουν το είδος των γενικευμένων και ουσιοκρατικών αντιλήψεων για τη φύση των γυναικών που χαρακτήρισε κάποια παρακλάδια του ριζοσπαστικού φεμινισμού, και ενώ επιδιώκουν να αποεπικεντρωθούν από τους άνδρες, δεν επαν-επικεντρώνονται αναγκαστικά στις γυναίκες¹⁵. Αναγνωρίζουν επίσης ότι τα κοινά βιώματα του κοινωνικού φύλου συχνά συνθλίβονται από την τάξη, την εθνότητα και τις άλλες κοινωνικές διαιρέσεις. Ενώ οι σοσιαλίστριες φεμινίστριες υπογράμμισαν τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες μπορούν να διχάζονται από την τάξη, η γενικότερη αντίληψη των διαφορών μεταξύ των γυναικών οφείλει πάρα πολλά στις πρόσφατες εξελίξεις μέσα στον μαύρο φεμινισμό, ο οποίος άσκησε αποτελεσματικά κριτική στις καθολικευτικές φιλοδοξίες μεγάλου μέρους της λευκής φεμινιστικής σκέψης, και μάλιστα αντιλαμβάνεται ότι η ανάλυση του κοινωνικού φύλου δεν μπορεί να μην λάβει υπόψη τις άλλες διαστάσεις της ανισότητας και της καταπίεσης. Αντικατοπτρίζει επίσης την αυξανόμενη επιρροή της μετανεωτερικότητας, η οποία ισχυρίζεται ότι η γνώση σε κάθε περίπτωση είναι προσωρινή και μεροληπτική, και αναλύει τη μεταβλητότητα της ταυτότητας και τη σχετικιστική φύση όλων των διχοτομήσεων.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η έμφαση της μετανεωτερικότητας στις διαφορές μεταξύ των γυναικών και η επισφαλής φύση της ταυτότητας ίσως να δυσκολεύει ή και να καθιστά αδύνατο το να μιλάμε για τις γυναίκες ως μια ουσιαστική κοινωνική ομάδα ή «κατηγορία ανάλυσης». Αν δεν μπορούμε να μιλήσουμε για τις «γυναίκες», τότε εκ πρώτης όψεως είναι δύσκολο να αντιληφθούμε πώς μπορούμε να αναγνωρίσουμε ή να μιλήσουμε για τη βασισμένη στο φύλο καταπίεση, πόσο μάλλον να οργανωθούμε συλλογικά για να την καταπολεμήσουμε. Ακόμα κι αν το ενδιαφέρον της μετανεωτερικότητας για τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται το κοινωνικό φύλο παρέχει κάποιο

¹⁵ Όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 9, η Gilligan ρέπει πολύ λιγότερο προς τις ουσιοκρατικές γενικεύσεις και την άκριτη εξύμνηση των γυναικείων ιδιοτήτων απ' ό,τι πρότειναν κάποιοι σχολιαστές.

ρόλο στη φεμινιστική ανάλυση και παρέμβαση, βρίσκεται μάλλον στο επίπεδο του λόγου και της κουλτούρας παρά στο επίπεδο των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών πρακτικών και θεσμών. Αυτού του είδους η ανάλυση μπορεί να είναι επιτηδευμένη και μάλλον δεν αναγνωρίζει την «πραγματικότητα» της ολοφάνερης, αισθητής αδικίας και εκμετάλλευσης, και υπονομεύει τη δυναμική της ριζοσπαστικής πολιτικής δράσης. Ωστόσο, αυτές οι εκβάσεις δεν είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της υιοθέτησης κάποιας μετανεωτερικής σκοπιάς, και κάποιες σύγχρονες συγγραφείς προτείνουν ότι, κάθε άλλο παρά απέχοντας από τον νεωτερικό και τον μετανεωτερικό φεμινισμό που ήταν εγγενώς ασύμβατοι και ανταγωνιστικοί, μπορούν να θεωρηθούν και ως συμπληρωματικοί. Όπως είδαμε, η ιστορία της φεμινιστικής σκέψης καταδεικνύει ότι πάντα ήταν πολύ πιο ρευστή και σύνθετη απ' ό,τι προτείνουν κάποιες απόπειρες ταξινόμησής της, και είναι σαφές ότι πολλές μετανεωτερικές ιδέες (ιδίως δε η κριτική της «αντικειμενικότητας» και η δυαδική σκέψη, η έμφαση στη διαφορά και την ποικιλομορφία, η ανάλυση της πανταχού παρούσας εξουσίας και του πολιτικού ρόλου της γλώσσας, της κουλτούρας και της ιδεολογίας) προαναγγέλθηκαν από ριζοσπαστικές, μαρξιστικές και μαύρες φεμινιστικές προσεγγίσεις. Όπως επισήμανε η Marysia Zalewski, η λογική της μετανεωτερικότητας απαιτεί να προχωρήσουμε πέρα από τις δυϊστικές κατηγορίες για να απορρίψουμε κάθε απλή νεωτερική/μετανεωτερική διχοτόμηση υπέρ της διερεύνησης της ασάφειας, του κατακερματισμού και της συνοχής ανάμεσα σε φαινομενικά ανταγωνιστικούς τρόπους σκέψης (Zalewski, 2000).

Σήμερα, ένας αυξανόμενος αριθμός συγγραφέων επιχειρεί να κάνει αυτό ακριβώς, και πολλοί συμφωνούν με τη Zalewski ότι υπάρχει θέση τόσο για τη νεωτερική «πραγματική παγκόσμια πολιτική» όσο και για τις μετανεωτερικές «δημιουργικές πνευματικές πρακτικές» (Zalewski, 2000: 141). Για παράδειγμα, η Diana Coole υποστηρίζει ότι η σημερινή κοινωνία δεν είναι απλώς είτε νεωτερική είτε μετανεωτερική, και ότι

ιδίως οι γυναίκες καταλαμβάνουν ποικίλους κόσμους, τους παραδοσιακούς (ως σύζυγοι και μητέρες), τους νεωτερικούς (ως εργαζόμενες και πολίτες) και τους μετανεωτερικούς (ως καταναλώτριες και μέτοχοι μιας σύγχρονης κουλτούρας), και ο καθένας τους έχει τις δικές του μορφές καταπίεσης, τις δικές του ευκαιρίες και τη δική του πολιτική. (Coole, 1993: 222)

Η Coole υποστηρίζει ότι, επειδή καθένας από αυτούς τους κόσμους έχει τις δικές του μορφές καταπίεσης και ευκαιρίες, διαφορετικές πολιτικές στρατηγικές θα είναι κατάλληλες για διαφορετικούς τομείς της ζωής. Αυτό σημαίνει, όπως λέει, ότι η συμβατική πολιτική μπορεί και πρέπει να συνυπάρξει με τη μετανεωτερική στρατηγική για την αναδόμηση/υπέμβαση της φαλλοκεντρικής σκέψης, πιστεύει δε ότι χωρίς αυτή καμία οριστική χειραφέτηση ή απελευθέρωση δεν είναι δυνατή για τις γυναίκες. Υπερασπίζεται, επομένως, τη μετανεωτερικότητα απέναντι στην κατηγορία ότι είναι απολιτική, επιμένοντας ότι οι μετανεωτερικές φεμινίστριες μάλλον

μετέχουν σε μια πολιτική και ένα πεδίο που απλώς διαφέρουν από όσα είναι συναφή προς την πάλη ενάντια στην κυριαρχία ή την εκμετάλλευση. Οι γυναίκες ρωτούν: ποιες είμαστε; Πώς θα μπορούσαμε να συγκροτηθούμε ως έμφυλα υποκείμενα και πώς θα μπορούσαμε να είμαστε διαφορετικές; Αυτό δεν μπορεί να είναι η μόνη πολιτική, αλλά χωρίς αυτό οι γυναίκες διατρέχουν τον κίνδυνο να αναπαράγουν ταυτότητες και να επιδιώκουν συμφέροντα που είναι συνυφασμένα με τη φαλλική εξουσία. (Coole, 2000: 43· βλ. επίσης Coole, 1997)

Ομοίως, η κορυφαία σοσιαλίστρια φεμινίστρια συγγραφέας Lynne Segal υποστηρίζει ότι ο φεμινισμός δεν χρειάζεται να επιλέξει ανάμεσα στους νεωτερικούς και μετανεωτερικούς στόχους και μεθόδους, και ότι οι αντικειμενικοί σκοποί του μπορούν να λειτουργήσουν τόσο για να βελτιωθεί η ζωή των γυναικών όσο και για να επαναεπινοηθούν οι σημασίες της γυναικείας φύσης (Segal, 1999). Μολονότι επιμένει στη σπουδαιότητα της καταπολέμησης των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων και στην ανάγκη να ενταχθεί ο φεμινισμός μέσα στα ευρύτερα κινήματα για τον οικονομικό μετασχηματισμό και την κοινωνική δικαιοσύνη, αρνείται να αναγάγει την καταπίεση των γυναικών σε κοινωνικοοικονομικά αίτια και λύσεις, και υποστηρίζει ότι, αν πρόκειται να αρχίσουμε να κατανοούμε την τόσο πολύπλοκη φύση των έμφυλων ζητημάτων, θα πρέπει να αντλήσουμε από περισσότερες της μίας θεωρητικές προσεγγίσεις ή από περισσότερους του ενός επιστημονικούς κλάδους.

Το να λέμε ότι οι νεωτερικές και μετανεωτερικές στρατηγικές και αναλύσεις θα πρέπει να αλληλοσυμπληρώνονται υποδηλώνει κάτι περισσότερο από την ειρηνική συνύπαρξη ή την ανοχή των ανταγωνιστικών

εγχειρημάτων· μάλλον απαιτεί από εμάς να διερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να αλληλεπιδρούν για να αναπτύξουμε μια θεωρία που διαμορφώνει και διαμορφώνεται από την εμπειρία και την πρακτική. Αυτό σημαίνει ότι, μολονότι ίσως να χρειάζεται η ιδιαίτερα αφηρημένη φεμινιστική θεωρία ώστε να μας βοηθήσει να σκεφτούμε έξω από τα υπάρχοντα παραδείγματα, αυτή τη θεωρία δεν θα πρέπει να την εκλάβουμε ως αυτοσκοπό, και ότι ακόμα και οι πλέον θεωρητικοί στοχαστές θα πρέπει να εξετάσουν τις προτεραιότητές τους σε σχέση με τα μελήματα του «πραγματικού κόσμου». Σε κάποιο βαθμό, αυτό έχει ήδη συμβεί, και ο μετανεωτερικός φεμινισμός βοήθησε να ενισχυθούν και να αναπτυχθούν οι υπάρχουσες φεμινιστικές απόψεις, συμβάλλοντας σε μια γενική αντίληψη που αποκλείει κάποια από τα πιο υπεραπλουστευτικά επιχειρήματα που χαρακτήρισαν κάποιες πρώτες φεμινιστικές προσεγγίσεις, αλλά και μας βοηθάει να προχωρήσουμε τη σκέψη μας πέρα από τις διχοτομήσεις στις οποίες τόσο συχνά παγιδεύτηκε.

Με τους όρους της πολιτικής του «πραγματικού κόσμου», κατά πάσα πιθανότητα θα εξακολουθήσουμε να μιλάμε για «γυναίκες» στο εγγύς μέλλον, και κατά πάσα πιθανότητα θα υποθέτουμε ότι στους περισσότερους που εντάσσονται σ' αυτή την κατηγορία το φύλο τους τους αποδόθηκε νομικά κατά τη γέννηση με βάση τα βιολογικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι πρόκειται για μια πολύ λεπτή ισορροπία, καθώς τα πολιτικά πρακτικά ζητήματα βρίσκονται αντιμέτωπα με την επίγνωση της αστάθειας, της πολυπλοκότητας και της διαφοράς. Σ' ένα επίπεδο, αυτές οι εντάσεις ίσως να μην αποτελούν πρόβλημα για τη φεμινιστική πολιτική αν θυμόμαστε ότι οι έμφυλες κατηγορίες δεν είναι εγγενώς πλήρεις νοήματος, αλλά ότι γίνονται τέτοιες στις σύγχρονες κοινωνίες. Όλοι αυτοί, όπως οι τρανσέξουαλ, που δεν μπορούν ή δεν θέλουν να τοποθετηθούν εύκολα σ' ένα δυαδικό σύστημα ταξινόμησης, κατά πάσα πιθανότητα θα αντιμετωπίσουν ιδιαίτερες δυσκολίες· ωστόσο, όπως υποστήριξε η Judith Butler, η εσκεμμένη υπέρβαση των έμφυλων κριτηρίων, ειδικότερα όσον αφορά τη σεξουαλικότητα, ίσως μας βοηθήσει να εκθέσουμε την τεχνητή φύση τόσο της δυαδικής ταξινόμησης όσο και της υποτιθέμενης βιολογικής βάσης της, και ανοίξει το δρόμο για πιο ρευστές έμφυλες ταυτότητες (Butler, 1990). Ακόμα πιο συχνά, είναι πιθανόν οι φεμινίστριες να θεωρήσουν ότι είναι πολιτικά χρήσιμη για τον αυτοπροσδιορισμό τους ως γυναικών εν ονό-

ματι της αμφισβήτησης των κοινωνικοοικονομικών και πολιτισμικών πρακτικών που δημιουργούν τις έμφυλες ταυτότητες και ρόλους· όπως είπε η Judith Squires: «Ένα “ιστορικά προσδιορισμένο εμείς της πολιτικής ταυτότητας” είναι απελευθερωτικό μ' έναν τρόπο που δεν είναι η ομαδική ταυτότητα που επιβάλλουν οι καταπιεστικές σχέσεις εξουσίας» (Squires, 1999: 73). Ταυτόχρονα, ωστόσο, είναι σημαντικό το ότι αυτή η αξίωση για συλλογική ταυτότητα δεν προβάλλεται από προνομιούχες γυναίκες εξ ονόματος του φύλου τους, ούτε και χρησιμοποιείται για να απαρνηθούν τη σπουδαιότητα της τάξης και της εθνότητας. Εδώ, οι μαύρες φεμινιστικές κριτικές των καθολικευτικών φιλοδοξιών ενός μέρους του λευκού φεμινισμού μπορεί να ενισχύονται από την απόρριψη της μετανεωτερικότητας όλων των ολοποιητικών θεωριών.

Παρεμφερή επιχειρήματα ισχύουν και για τη φεμινιστική έννοια της «πατριαρχίας». Πιστεύω ότι είναι σημαντικό να τη διατηρήσουμε ως τη μόνη έννοια που υπογραμμίζει τη μη τυχαία φύση του ανδρικού προνομιακού καθεστώτος και της γυναικείας υπόδεστερης θέσης, καθώς και το βαθμό στον οποίο επανεμφανίζονται και αλληλοενισχύονται σε διαφορετικούς τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής. Επίσης, αυτή η έννοια μας βοηθάει να αντιληφθούμε το βαθμό στον οποίο οι κυρίαρχες αντιλήψεις και πρακτικές σ' ολόκληρη την κοινωνία βασίζονται στην ιδέα ότι οι άνδρες είναι το κριτήριο και οι γυναίκες κάποιου είδους προαιρετικό συμπλήρωμα. Υπογραμμίζει επομένως την ανάγκη να αμφισβητήσουμε τους υποκείμενους «κανόνες του παιχνιδιού» αν πρόκειται ποτέ να υπάρξει κάποια ουσιαστική ισότητα μεταξύ των φύλων. Οι νέοι φεμινιστικοί κανόνες θα μπορούσαν να αποδίδουν κάποια αξία τόσο στους ρόλους όσο και στους τρόπους σκέψης που παραδοσιακά συνδέονται με τις γυναίκες, χωρίς να θεωρείται δεδομένο ότι είναι χαρακτηριστικά γνωρίσματα της γυναικείας φύσης που είναι απροσπέλαστα για τους άνδρες. Με πρακτικούς όρους, αυτό θα σήμαινε, για παράδειγμα, ότι όσοι αναθρέψουν την επόμενη γενιά πολιτών και εργαζομένων δεν θα πληγούν οικονομικά· με τους όρους της θεωρίας, σημαίνει ότι θα αναπτύξουμε προσεγγίσεις που θα αντιμετωπίζουν τη φροντίδα και τη συνεργασία ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ανθρώπινης φύσης, τα οποία κάθε πολιτική θεωρία θα πρέπει να λαβαίνει υπόψη της. Η έννοια της πατριαρχίας αντιπτείνει ότι, αν και μακροπρόθεσμα οι άνδρες ίσως μπορέσουν να κερδίσουν πολλά από αυτές τις αλλαγές, οι περισσότεροι άνδρες θα χάσουν επίσης πολλά,

ιδίως βραχυπρόθεσμα, έτσι ώστε οι φεμινίστριες δεν θα πρέπει να βασίζονται στην υποστήριξή τους (βλ. Bryson, 2000).

Παρά τη χρησιμότητά της, θα πρέπει να είμαστε εξαιρετικά προσεκτικοί στη χρήση της έννοιας της πατριαρχίας αν πρόκειται να αποφύγουμε τη διπλή παγίδα της ουσιοκρατίας και της ψευδούς καθολικότητας, και δεν θα πρέπει να θεωρούμε ότι η χρήση της υποδηλώνει επεξηγηματικές αξιώσεις ή την πιθανότητα να κατανοήσουμε το κοινωνικό φύλο αποσπώντας το από την τάξη, τη «φυλή» και τις άλλες συστηματικές (δηλαδή μη τυχαίες) ανισότητες. Όπως συμβαίνει και με τον όρο «γυναίκα» (τον οποίο προϋποθέτει), αν η έννοια πρόκειται να είναι πολιτικά χρήσιμη θα πρέπει να έχουμε απόλυτη συνείδηση των περιορισμών της. Η έμφαση της μετανεωτερικότητας στην ασταθή και προσωρινή φύση όλων των κατηγοριών και ταυτοτήτων μπορεί να ενισχύσει αυτή τη συνείδηση χωρίς να αποκλείει τη στρατηγική χρήση της έννοιας. Επίσης, είναι σημαντικό να θεωρήσουμε ότι η μαύρη φεμινιστική ανάλυση είναι το κεντρικό σημείο αφετηρίας: όχι μόνο γιατί αποκλείει το είδος της ψευδούς καθολικότητας, στην οποία είναι επιρρεπείς οι φεμινίστριες, αλλά παρέχει και σημαντικές απόψεις για τους τρόπους με τους οποίους η σημασία του «να είσαι γυναίκα» αλληλεπιδρά με τις άλλες ταυτότητες και μορφές καταπίεσης. Επειδή ο μαύρος φεμινισμός καταδεικνύει τη σπουδαιότητα της «φυλής» για όλες τις ομάδες γυναικών, δεν μπορούμε να παρακάμψουμε τις απόψεις του ή να τις αντιμετωπίσουμε ως κάποιο περιθωριακό συμπλήρωμα αν πρόκειται να θίξουμε τους σύνθετους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται το φύλο.

Μέχρι πολύ πρόσφατα το μεγαλύτερο μέρος του έργου για το κοινωνικό φύλο εστίαζε στις γυναίκες. Ωστόσο, άπαξ και πάψουμε να αντιμετωπίζουμε τους άνδρες ως το αδιαφιλονίκητο κριτήριο της ανθρωπίνης φύσης, τότε και ο ανδρισμός λογικά θα εξεταστεί ενδελεχώς· μάλιστα τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε μια απότομη αύξηση της μελέτης για τους άνδρες και τις μορφές ανδρισμού, μεγάλο μέρος της οποίας εμπνεύστηκε από το φεμινισμό (βλ. για παράδειγμα, Carver, 1996· Connell, 1995 και 2000· Segal, 1990· και για επισκοπήσεις, Squires, 1999, και Bryson, 1999a). Οι συγγραφείς που ασχολούνται μ' αυτό το πεδίο γενικά συμφωνούν ότι ο ανδρισμός, όπως και η θηλυκότητα, παράγεται κοινωνικά και πολιτισμικά παρά είναι απλό προϊόν της βιολογίας· παράγοντες όπως η ηλικία, η τάξη, η «φυλή», ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η (αν)ικα-

νότητα αλληλεπιδρούν για να επηρεάσουν το νόημα του να είσαι άνδρας· και ότι τα κυρίαρχα μοντέλα του ανδρισμού (που συχνά συνδέονται με το υψηλό εισόδημα, την εξουσία, τη δύναμη, τη σεξουαλική εμπειρία και την ετεροφυλοφιλία) πιθανόν πολλοί άνδρες να τα βιώνουν ως καταπιεστικά. Υπάρχει ο κίνδυνος η εξέταση του ανδρισμού να αποβεί μια μορφή «φαλλικής διολίσθησης» («η ισχυρή τάση της δημόσιας εξέτασης των έμφυλων ζητημάτων να διολισθαίνει, σταθερά, προς την ανδρική οπτική γωνία», Bell και Klein, 1996: 561), ή ακόμα και να κατηγορήσει τις γυναίκες ή το φεμινισμό για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν πολλοί άνδρες. Ωστόσο, το έργο για τον ανδρισμό σαφώς έχει τη δυναμική για να τροφοδοτήσει τη φεμινιστική αντίληψη, και θα μπορούσε να διερευνηθεί σε σχέση με τις μαύρες φεμινιστικές αναλύσεις της αλληλένδετης φύσης κάθε καταπίεσης και της δυνατότητας για μια πολιτική «αλληλεγγύης» μεταξύ των καταπιεσμένων ομάδων γυναικών και ανδρών (βλ. παραπάνω Κεφάλαιο 14). Επίσης, κάθε αμφισβήτηση της «φυσιολογικότητας» των ανδρών έχει σημαντικές πρακτικές επιπτώσεις. Ενώ οι αλλαγές στη ζωή των γυναικών έχουν ήδη ένα σημαντικό προωθητικό αποτέλεσμα στη ζωή των ανδρών, το είδος της αλλαγής που όλο και περισσότερο απαιτούν οι φεμινίστριες –ριζικές αλλαγές στις διαμορφωμένες από τον άνδρα δομές, πρακτικές και αντιλήψεις μάλλον παρά ένταξη των γυναικών σ' αυτές– σαφώς και θα προϋπέθετε πιο ριζικούς μετασχηματισμούς. Σ' αυτό το πλαίσιο, βασικό καθήκον των φεμινιστριών που μελετούν τον ανδρισμό είναι να αναγνωρίσουν τα θετικά μοντέλα του ανδρισμού και το είδος της πολιτικής που θα μπορούσε να τα ενισχύσει (όπως η παροχή καλά αμειβόμενης γονικής άδειας, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες).

Με πρακτικούς όρους, η λογική του φεμινισμού που τον ωθεί πέρα από τις διχοτομικές αντιλήψεις της φιλελεύθερης σκέψης που βασίζονται στον άνδρα τον ωθεί επίσης προς κάποιου είδους σοσιαλιστική λύση. Ενώ η κατάσταση των γυναικών και ο έμφυλος καταμερισμός εργασίας δεν μπορούν απλώς να εξηγηθούν με τους όρους των αναγκών της καπιταλιστικής οικονομίας, είναι μάλλον σαφές ότι η κοινωνία που βασίζεται στις ατομικιστικές αντιλήψεις και την επιδίωξη του κέρδους είναι μάλλον απίθανο ότι θα παράσχει το είδος των ελαστικών εργασιακών συνθηκών ή την αναγνώριση των ευθυνών για τη μέριμνα που υποστηρίζει σήμερα η πλειονότητα των φεμινιστριών που συμμετέχουν στις εκστρατείες, καθώς

επίσης ότι η ελεύθερη αγορά ποτέ δεν θα παραχωρήσει καλής ποιότητας, προσιτή παιδική μέριμνα σε όλους όσοι τη χρειάζονται. Αυτό σημαίνει ότι είναι μάλλον απίθανο ότι θα εκπληρωθούν οι φεμινιστικοί στόχοι δίχως τις μείζονες οικονομικές αλλαγές, καθώς και ότι συχνά πιθανόν να βρισκονται αντιμέτωποι με τα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα. Εδώ, μια μαρξιστική σκοπιά θα μπορούσε να συγκειμενοποιήσει χρήσιμα τις φεμινιστικές αξιώσεις και να μας βοηθήσει να αποτιμήσουμε τόσο το δυναμικό για την αλλαγή όσο και την ισχύ των αντιτιθέμενων δυνάμεων. Ειδικότερα, όπως είδαμε παραπάνω στο Κεφάλαιο 13, μια διευρυμένη αντίληψη της μαρξιστικής έννοιας της κοινωνικής αναπαραγωγής μπορεί να μας βοηθήσει να αντιληφθούμε την ευρύτερη οικονομική σημασία του αναπαραγωγικού και οικιακού ρόλου των γυναικών, και τους τρόπους με τους οποίους αυτό ίσως να σχετίζεται τόσο με τις παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις όσο και τα διεθνή κινήματα αντίστασης.

Σήμερα, τόσο η πρακτική εμπειρία όσο και οι θεωρητικές εξελίξεις σαφώς υποδεικνύουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει καμία απλή ερμηνεία των έμφυλων αδικιών ή των ανισοτήτων, ούτε υπάρχει καμία εύκολη λύση. Αυτό σημαίνει ότι κάθε μονοδιάστατη θεωρία που ισχυρίζεται ότι ανακάλυψε το κλειδί (του οικονομικού συστήματος, της οικογένειας, της σεξουαλικότητας, της πορνογραφίας, της αναπαραγωγής, της κουλτούρας ή της γλώσσας) δεν μπορεί να είναι επαρκής, και ότι οι πολλαπλές, αλληλοσυνδεδεμένες δυνάμεις που συντηρούν τις παρούσες έμφυλες ανισότητες δεν μπορούν να απομονωθούν από τις άλλες μορφές καταπίεσης. Αυτή η αναγνώριση υπάρχει ο κίνδυνος να οδηγήσει σ' ένα αίσθημα αδυναμίας και στην παράλυση της πολιτικής βούλησης. Ωστόσο, μπορεί επίσης να καταδεικνύει ότι, αν και κάθε είδους δράση ή θεωρία καθαυτή θα είναι ανεπαρκής, μπορεί να αποκτήσει σπουδαιότητα και ισχύ όταν συνοδεύεται από άλλες μορφές πολιτικής στράτευσης ή φιλοσοφικές οπτικές. Βέβαια, αυτό δεν απαλλάσσει τις φεμινίστριες από την ανάγκη να αποτιμήσουν τις προτεραιότητες και τις δυνατότητες, ούτε και υποδηλώνει ότι κάθε δράση και προσέγγιση είναι εξίσου έγκυρη. Ωστόσο, προτείνει ότι οι πολιτικές μας επιλογές θα πρέπει να είναι σε σημαντικό βαθμό αλληλεξαρτώμενες, και ότι δεν μπορεί να υπάρξει καμία «μονοδιάστατη» προσέγγιση στη φεμινιστική πολιτική θεωρία ή πρακτική. Αυτή η ελαστικότητα σημαίνει ότι η φεμινιστική θεωρία δεν χρειάζεται να περιορίζεται από τις ετικέτες που χρησιμοποιή-

θηκαν για την ταξινόμησή της. Υποδεικνύοντας έναν τρόπο που μας οδηγεί πέρα από τις διχοτομήσεις νεωτερικότητα/μετανεωτερικότητα, παγκόσμιο/τοπικό, θεωρία/πρακτική και θεωρητικός/πραγματικός κόσμος, μας προσφέρει επιπλέον τη δυνατότητα πιο απροκατάληπτων, γενναιόδωρων και περιεκτικών μορφών φεμινιστικής θεωρίας και πρακτικής απ' ό,τι στο πρόσφατο παρελθόν.